

Töredékek Mihályról

Szegedy-Maszák Mihály, 1943–2016

Meghalt Szegedy-Maszák Mihály.

Korunk talán legnagyobb irodalomtörténésze – ő kézzel-lábbal tiltakozott az ilyen általánosító és számos tisztázatlan kategóriával operáló megfogalmazások ellen. És nyilván vannak olyanok is, akik másként gondolják. Mondjuk úgy: számomra – és tudom, hogy nagyon sokunk számára – a legfontosabb irodalomtörténész volt, meghatározó tanár, lenyűgöző személyiség, akire mindig érdemes volt odafigyelni – írásaira és előadásaira egyaránt.

Személyes és töredékes számadás következik: azért is személyes, mert az élet tényeit (ez ellen is tiltakozna), a publikációkat és nyilvános megszólalásokat, szerepléseket bárki összeszedheti, hosszadalmas és száraz volna. Talán jobb, ha (magamat minél kevésbé az előtérbe tolv) arról beszélek – remélve, hogy a személyes nem pusztán magánérdekű –, ami a sokszínű, izgalmas embert idézi fel, ami sokak élménye lehetett. (Gyakran Mihályként emlegetem majd – bennem így él, nekem ez természetes, és kérem az olvasót, ne tekintse ezt intimpistáskodásnak.) Töredékes mindaz, amit írok, mert talán csak egy monográfia tudná egységes szerkezetű és egymásból logikusan következő részekből álló vízióba foglalni mindazt, ami halálának napjaiban róla (vagy amúgy bárkiről, aki közel állt bármelyikünkhöz) eszembe jut, és mert ahányan láttuk, annyiféleképpen, annyi időben és módon rakjuk össze a képet.

Lett volna idő előre átgondolni? Nem, csöppet sem voltam felkészülve a halálára, és sohan lehetünk ezzel így. Vele nemigen lehetett a hogylétéről beszélni, sohasem; többnyire egy kézlegyintéssel vagy valami formális udvariaskodással elütötte a kérdést. Pár éve már utalt rá olykor, hogy „gondjai vannak”, hogy meggyengült az egészsége, hogy olykor jár a Kékgolyó utcába (és tudjuk, hogy ott a rákos betegeket kezelik) –, de ezt csak úgy mellesleg, mint valami huszadrangúan fontos körülményt említette, és továbbra is elzárkózott minden érdeklődés elől. Másra terelte a szót. És – egészen a legutóbbi időig – nem is festett rosszul: kicsit meggörnyedt, lassabban mozgott – de hát, gondoltuk (hitettük el magunkkal), ez a korral jár. Tavaszig nem is volt konferencia, megbeszélés, ülés, amit lemondott volna. Ő maga sem akarta, sőt az ellen dolgozott, hogy aki kicsit távolabb van tőle, nem látja gyakran, az előre sejtjen bármit is. Így aztán – bár tudtuk, hogy betegeskedik, halála mégis váratlan volt.

(A tanár) Mihály a 70-es évek közepén kapott először alkalmat arra, hogy órát („speckollt”, vagyis nem kötelező, szabadon választható kurzust) tartson Király István tanszékén, a modern magyar irodalom oktatásáért felelős tanszéken az ELTE-n.

Jártam erre a kurzusra, ott ismertem meg. Vagyis: ennek annyi előzménye volt, hogy Zoltai Dénes, az Esztétika Tanszék vezetője megkért, hogy nézzek utána, mivel foglalkoznak manapság az angolszász világban az esztétika területén; mert Szegedy-Maszák Mihály az Esztétikai Világkongresszusra készül, és tájékoztatni kellene. Fogalmam sem volt, kiről van szó, nem is teljesen értettem a feladatot – mindenesetre hetekig jegyzeteltem a könyvtárban, aztán vettem egy nagy levegőt, és rátelefonáltam erre az ismeretlenre, hogy beszámolnék, mit szedtem össze. Az egyetemen találkoztunk, eléggé meglepődtem: valami ősoleg professzorra számítottam, aki teljesen tájékozatlan, és amolyan díszpintyként viszik ki a kongresszusra, akinek semmi dolga nem lesz ott, csak okosnak kell látszania. Ehelyett az az energikus fiatalember, aki öt perc múlva felajánlotta, hogy tegeződjünk, pontosan ismerte mindazt, amiről én makogtam, és végül is ő tanított meg sokkal többre ez alatt a fél óra alatt, mint amennyit keservesen összeszedtem neki hetek munkájával.

Ősszel tehát jelentkeztem az órájára. Tudom, hogy a későbbi időkben már egészen más-ként tanított, de talán érdekes lehet a kezdet kezdete: rendkívül élvezetes, kihagyhatatlan, örületesen informatív órák voltak – de teljesen kaotikusak. Véletlen volt, ha az előre megbeszélt tárgyról esett szó; elolvastuk, amit kért („kötelező olvasmányként”), aztán arról gyakran szó sem esett, vagy épp csak érintőlegesen. Olykor – a tárgyhoz csak igen lazán kapcsolódva – egy-egy fontos szakirodalomról kaptunk (akár az egész órán át tartó) beszámolót, máskor egy-egy felolvasott szemináriumi dolgozatot kommentált a tanár úr hosszan, elkanyarodva, rengeteg érdekes és izgalmas információt görgetve.

Mondom: ezek a kiszámíthatatlan, felépítés és (látszólag) cél nélküli órák mérhetetlenül üdítőek voltak. Hatalmas mennyiségű (és a legkülönbözőbb területekről érkező) tudáshoz jutott, aki eljárt és odafigyelt. Ami – közelebből – a tárgyat illeti, az is igen meglepő volt. Addigra már a hallgatók között elterjedt annak a híre, hogy Mihály „strukturalista” – vagyis mi így neveztük azokat, akik a szöveget állították a középpontba, szemben azokkal, akiket a történeti érdeklődés jellemezett (régivágású irodalomtörténészek voltak), vagy akik ideologikusan, az eszmetörténet vagy a haladás és forradalmiság eszméi felől közelítették meg a műveket. Nos – hamar kiderült, hogy egyfelől Mihály verhetetlenül tudja (és alkalmazza) a legszárazabb, legtényszerűbb irodalomtörténeti-filológiai tudást, és el is várja, hogy ezzel a tényezővel mindig legyünk tisztában; másfelől a megbeszélendő szövegekhez (20. századi magyar esszékről szólt volna az óra) olyan olvasnivalókat adott, ame-

lyeket eszünkbe nem jutott volna kézbe venni: nekünk akkor ködösnek látszó, avítt, csöppet sem a kristálytisza, szövegközpontú gondolkodást tükröző írásokat. Az, hogy a szövegekre összpontosítsunk, azt is jelenti, hogy az egész eszmetörténeti-művelődéstörténeti háttérrel is vegyük figyelembe, hogy lássuk a (társadalmi, ideológiai) környezetet, mert mindezek nélkül nem sokra megyünk.

(Szöveg és ízlés) Lehet azt mondani, hogy Szegedy-Maszák a „strukturális” korszaka után fordult a befogadás kérdései (majd a hermeneutika) felé – de talán közelebb áll az igazsághoz, ha azt mondjuk: a szövegközpontúság számára mindig is azt jelentette, hogy nagyon alaposan, a legkisebb részletekre is odafigyelve olvassuk a szöveget, de legalább ilyen szigorúsággal vessünk számot a szöveg hagyományával és környezetével, s hogy a legnagyobb butaság előítéletekkel (viszolygással vagy idegenkedéssel) fordulni régi korok porosnak hitt írásaihoz.

Sőt – azt is megtanultuk, hogy sok elfeledett vagy érdektelennek gondolt szöveg kifejezetten „muris” (kedvelt szava volt ez): olyan furfangokat, csavarokat, rejtett jelentéseket lehet kibányászni belőlük, ha gondosan (és találékonyan) olvassuk őket, amelyeket sose reméltünk éppen bennük megtalálni. Mintegy mellékesen az is kiderült, hogy Mihály nagy zeneértő: az irodalmat (s nem is magukat a szövegeket, inkább az értelmezés sajátosságait, történelmi meghatározottságát, sokféleségét és szabadságát) gyakran zenei példákkal világította meg, máskor meg képzőművészetiekkel: elképesztően tájékozott volt abban is. Vagyis ha a szövegközpontúság (az, amit akkoriban „strukturálisnak” hittünk) számára nem volt korlátozható az *egyetlen* szöveg szétboncolására, hanem a szövegek egész univerzumát jelentette – akkor ehhez a kultúra teljessége is hozzátartozott, zenével, és minden más művészettel egyetemben.

Nagyon nehéz azt a pillanatot (folyamatot) nyakoncsípni, amikor (és ahogyan) valaki ízlést tanul a másiktól. Csak azt tudom, hogy Mihálytól egész életében ezt tanulhatta mindenki: soha nem fordult elő, hogy csalódtam volna bármiben, amit elismeréssel említett volna, amire felhívta a figyelmet vagy érdekesnek tartott. Ha többre nem, értelmezésre méltónak mindig lehetett tartani ezeket a műveket – és csak nagyon ritkán mondta, hogy ezt vagy azt el kell olvasni, meg kell nézni, meg kell hallgatni, egyszerűen azzal, hogy emlegette, hogy eszébe jutott valamiről (vagy valami eszébe jutott róla) sugallta, hogy dolgunk van vele, értelmezési feladatot kaptunk. Talán sosem hallottam lelkesedni: pedig voltam vele sokszor koncerten is, múzeumban is, de nem az azonnali, gyors és érzelmetli

reakció volt az ő stílusa. Soha, senkire nem akarta ráerőltetni az ízlését – és a rossz ízlés soha nem érintette meg, valahogyan immunis (és intakt) tudott maradni ezzel szemben. Érdeklődéssel és vissza-visszakérdezve hallgatta, ha valaki tőle eltérő ízlésítéletet alkotott; őszintén kíváncsi volt arra, hogy másoknak hogyan működik (és miért) az értelmezésük, legföljebb finoman emlékeztette az illetőt a hiányokra vagy ellentmondásokra.

Volt középpontja ennek az ízlésvilágnak, ez nyilvánvaló – Kemény, Kosztolányi, Ottlik, Esterházy, és még sorolhatnánk. De nyitott univerzum volt, és másokat is belépésre csábított, amellet, hogy nem valamivel *szemben* határozta meg magát. Ezt mindenki érezhette: Mihályt azok is nagyra becsülték, akiknek más volt az ízlésük, mások voltak a kitüntetett szövegeik, vagy – még inkább – mások voltak az értelmezési stratégiáik. Nem mondom, hogy Mihály mindenkivel jóban lett volna, vagy hogy mindenki szerette volna (és ez gyakran ízlés-ellentéteken dől el). De világossá tudta tenni, hogy nem gondolja értéke-sebbnek, különösen nem egyedül érvényesnek saját világlátását. Megértéssel fordult egészen más ízlésű és más műveltségű emberek felé – noha nem rejtette véka alá a különbségeket.

(Bírálat) Finoman emlékeztetett – de nem bíralt. Ez is olyasmi, amit a régi, 40 évvel ezelőtti óráktól kedve az egész életúton át lehet vezetni. Mihály semmitől sem irtózott jobban, mint hogy keményen konfrontálódjon, bárkivel éles vitába keveredjen. Néha, igen ritkán megtette – és persze nagyon is határozott véleményei, meggyőződései, álláspontjai voltak –, de inkább más magatartást választott. Talán alkati udvariassága miatt; talán mert úgy gondolta, a meggyőzésnek más, hatékonyabb eszközei vannak; talán mert annyira érdekelté mások nézőpontja, hogy óvakodott volna lezárni annak útjait, hogy megismerhesse, átgondolhassa azt is. Mindenesetre az volt a leggyakoribb módszere, hogy elkezdett *másról beszélni*. Nem bármiről, nagyon is tudatosan terelte el a szót: irodalmi (zenei, képzőművészei) példákat, anekdotákat, irodalomelméleti (filozófiai, közgazdasági, történelmi, stb.) érveket hozott fel, és nagyon áttételesen így mutatott rá a vele szemben álló érveinek hibáira. Nem tette egyértelművé, nem élezte ki az ellentétet, hanem inkább rábízta a belátást partnerére.

Tanárként is így működött. Rezenéstelen arccal (néha egy-egy sóhajjal, vagy nevetve) végighallgatta a leghátborzongatóbb butaságokat, aztán – kiegészítést tette, mint ha csak hozzáfűzne az elhangzottakhoz valamit – beszélt Gould Bach-játékáról, Van Gogh utolsó képeiről vagy az *Esti Kornél* szövegváltozatairól. Semmilyen körülmények között nem akarta megbántani azt, akihez szólt (különösen mások előtt), és abban bízott, ki lehet hámozni a tanulságot abból, amit – igaz, kicsit körülményesen – a tudtára akar adni.

Sok írást olvasta, és nem emlékszem, hogy bármikor is szövegszerű javaslatokat tett volna, vagy konkrét kifogásokat emelt volna – ugyanígy másról beszélt, ezek olykor hosszú, kanyargós és lassan követhetlenné váló beszélgetések lettek –, amiből nemcsak sokat tanultam, hanem felfrissülve és új energiákkal kerültem ki. És csodák csodája – rájöttem, hol és mit kell változtatnom, hogy legyek egyértelműbb és hol óvatosabb a megfogalmazásaimmal. Ugyanez volt Mihály módszere a nyilvános (írásos) vitákban: szerette az aforisztikus tömörségű (olykor meghökkentő) megfogalmazásokat, és a (látszólag a tárgyat csak távolról érintő) kitérőket. Vitapartnerei pedig pontosan megértették, hogy itt bizony igazi vita folyik, még ha nem is a hagyományos, harcos fajta.

(Modor) Igen, Mihály modoros volt – mindenféle viselkedésbeli, verbális és írásbeli szokásai voltak, olyanok, amelyek egészen egyediek voltak, megkülönböztették mindenkitől. Pózkod, ha úgy tetszik. Némelyikük néhányakat biztosan zavart, de egyik sem volt toladó, mások kárára való, és sokuk szerethető volt. Szerette a zakóját (sosem látam pulóverben) a vállára vetni, és nem belebújni az ujjába; haját kis fejrázás közben ujjával a homlokából félresimítani; kezével olykor hevesen gesztikulált. Mindig rendkívül udvarias volt, a körülményeskedésig – de ezt rögtön időzjelbe is tette, távolságot tartott tőle, már-már humorossá alakította. Szóban is, írásban is már-már kényszeresen került az idegen szavakat, olyannyira, hogy még autóbusz helyett is hajlamos volt „társaskocsit”

mondani, előbányászott vagy alkotott olyan kifejezéseket, amelyekkel az idegen eredetű szavakat lecserélhette. Tulajdonnevek helyett kedvelte (még élőszóban is) a metonimikus formákat: „Az ember tragédiája szerzője, a jeles genfi nyelvész, stb.” Amikor (szóban) idegen nyelvű művek címét, szerzőket vagy idézeteket mondott, gondosan visszaadta az eredeti kiejtést, bármilyen nyelvről volt is szó. Imádta az alulfogalmazásokat, mondatai teli voltak fenntartásokkal, feltételekkel, a „talán”, az „esetleg”, a „megkockáztatom” és a „bizonyára” uralkodtak rajtuk.

Modorosságnak azokat a jellegzetes szokásokat nevezzük, amelyeknek nemigen van bármiféle indoklásuk. Olyan megrögzöttségek, automatizmusok, amelyeket a modoros ember talán észre sem vesz, nem is akar változtatni rajtuk, és nincsenek okaik. Ebben az értelemben Mihály nem mindegyik modorossága volt valódi manír: részben igenis átgondolt és nagyon is tudatos viselkedés volt. Az olykor szertartásosságig menő udvariasság például, mint fentebb írtam, a nyílt konfrontálódás kerülését szolgálta, de anélkül, hogy a határozott állásfoglalást el akarta volna kerülni.

Vagy lássuk azt, amikor művek címét (vagy a szerző szülőföldjét, működésének helyszínét stb.) idézte fel a név helyett – ennek gyakran jelentősége volt. Mihály szövegeit olvasva (vagy beszélgetésekben, vagy előadásait hallgatva) rájöhethünk, hogy ilyenkor valami speciális vonatkozásra akarja felhívni a figyelmet – a puszta név helyett valamit (kimondatlanul) ki akar emelni, nagyon finoman (ha tetszik: óvatosan) az olvasó-hallgató gondolatmenetét bizonyos irányba terelni.

A magyar kifejezések előnyben részesítése (bár ő maga is mulatott rajta, és látta, hogy mások ezen olykor nevetnek) egyenesen a nyelvről vallott elképzeléseiből fakad. Voltaképpen elképesztő, hogy valaki olyan komolyan gondolja végig és érvényesítse a mindennapokban azt, amit nyelvfilozófiai (ő talán „nyelvbölcselemit” mondott volna) problémaként tartunk számon. Szeretett Kosztolányija – Mihály értelmezése szerint – „nyelvtisztító” (purista) volt, aki úgy vélte, anyanyelvének igaz próbája az, hogy mindazt el lehet-e mondani, ki lehet-e fejezni rajta, amit más nyelveken; akkor vagyunk igazán birtokában az anyanyelvünknek, ha ezt meg tudjuk tenni, és mindaz, amit az anyanyelvi beszélő fel fogni (átgondolni, érezni, stb.) képes, kifejezhető kell hogy legyen ezen a nyelven is. Ráadásul a magyar szavak – különösen a szakkifejezések magyarításai – nemcsak gazdagítják a nyelvet (ez fontos, de mellékes haszon), hanem megmutatják, egyértelműsítik a szó je-

lentését a más nyelveken kevésbé beszélők számára is. Ez lehetett tehát a megrögzött purista szóhasználat mögött – modor, de komoly megfontolásokon alapul.

A rengeteg óvatos, feltételes és megengedő megfogalmazás, meg az „understatementek” uralma pedig ugyancsak valami lényegit fejezett ki: az ózdkodást a végleges, lezárt, tekintélyelvű formuláktól; a tartózkodást a visszavonhatatlan és megmásíthatatlan tételektől – végső soron a hatalmi szótól. Ide tartozik az is, hogy miért vagyunk annyian a tanítványai, és miért nincs mégsem *iskolája*; mert sosem akart rendszert átnyújtani, kész és egyszerűen átvehető, megtanulható, alkalmazható módszert átadni (és számonkérni). Folytonosan kételkedett saját ítéleteiben és eljárásaiban is.

(Intézmények) Mihály számtalan tudományos bizottságban, grémiumban, zsűriben és szervezetben volt tag, vezető, tisztségviselő; akadémikus volt, nemzetközi szervezetekben (például a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Szövetségben) magas funkciókat töltött be. Nehéz volna mindezt összeszedni. Sokkal érdekesebb a viszonya mindezekhez a feladatokhoz. Soha nem ambicionálta, hogy ennyi és ilyen-olyan funkciója legyen: nem hajtott, nem kereste senki kegyeit, nem helyezkedett, nem törekedett pozíciókhoz jutni – ugyanakkor mindig, mindegyiket komolyan vette, nem bújt ki alóluk, részt vett az adminisztratív (és nyilván nagyon sokszor terhes, terméketlen) munkában, nem bomlasztott, és magánbeszélgetésben sem hallottam soha (noha kritikai megjegyzései bőven voltak), hogy fitymálta, lenézte vagy dühösen említette volna bármelyiket.

Talán ez az egyetlen helyes viszony a (politikai, szakmai, intézményes) hatalomhoz (pozíciókhoz, tisztségekhez) – csakhogy erre kevesen képesek. Hogy teljesen hiányozzon valakiből a *vágy* ez iránt, és amikor az ölébe hullik, mégis megtegye, ami elvárható tőle, ne helyezkedjen kívül, ne akarja megúszni, lerázni, és ne is éljen vissza a funkciójával (sem a maga, sem bárki más kedvéért). Hiába szerette Mihály azt a látszatot kelteni, hogy nem törődik a tudományt övező (és részben magába foglaló) intézményes keretekkel, és mint egyik kedvenc hőse, Esti Kornél, csak az ironikus megfigyelő szerepét vállalja – meghökentető fegyelmelkezéssel vette a vállára a rárótt adminisztratív feladatokat, anélkül, hogy élvezte volna őket. Volt-e bármi haszna ebből? Olykor talán némi tudományos haszna igen: sokakkal került kapcsolatba más tudomány- vagy nyelvterületekről, sokféle gondolkodást ismert meg, információkhoz jutott, belelátott a tudomány (és olykor a politika) személyi és intézményes ügyeibe. Bár mindig is felülemelkedett a mindennapi harcokon, nemigen

volt ezzel dolga, de jólétesült lehetett. Úgy, hogy erre közvetlenül nem volt szüksége, ettől nem függött, és nem is aknázza ki a helyzetét. Halk szóval, veszekedés nélkül, óvatos figyelmeztetésekkel befolyásolható döntéseket, adhatott ötleteket – és sokaknak (tanítványoknak, kollégáknak, akár ismeretleneknek) segíthetett.

(Utánzás) Nehéz bárkinek, aki valaha is Mihály hatása alá került, megállnia, hogy így vagy úgy, hosszabb vagy rövidebb ideig utánozza őt. A nevetségesség kockázata nélkül – nem lehet. Ezt a mérhetetlen tudást, a gondolkodás ilyen eredeti és újító jellegét, a személyiség vonzerejét, a széles látókört és a többit – nem lehet utánozni, nem is érdemes erőlködni.

De utánozni kell. Valami kerülő úton, valahogyan másképp, magunkhoz szabva: nem maradhatunk érintetlenek Mihály lenyűgöző hatásától. Ha az a műveltség behozhatatlannak tetszik is, ha az a gondolkodási frissesség aligha elsajátítható is, ha a munkabírás, odaadás, segítőkészség sokunknak elérhetetlen – meg kell próbálni legalább töredékesen, ahogy tőlünk telik, követni a példáját. Nem könnyű. ■ ■ ■

■ **Kálmán C. György:** 1954-ben született Budapesten, irodalomtörténész, irodalomteoretikus, kritikus. Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, korábban (16 évig) tanított a Pécsi Egyetem irodalom tanszékén.

